

TÜRK ARKEOLOJİSİNİN SORUNLARI VE BAZI ÖNERİLER

Doç. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN

Türk Arkeolojisinin Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış

Batı ülkelerini bir yana bırakırsak, Türkiye dünyada arkeoloji çalışmalarına 19. yüzyıl içinde başlayan ender ülkelerden biridir; başka bir deyişle Türk arkeolojisinin arkasında uzun bir geçmiş ve köklü bir geleneği vardır. Bugün de yetişmiş kadroları, deneyimi ve bilimsel düzeyi ile 3. dünya ülkelerinin bir-ikisi dışında önünde yer almakta, bir çok bakımdan da Batı ülkeleri ile rekabet edecek durumdadır. Başka bir deyişle, Türk bilim adamlarının, diğer bilim dallarına göre, gelişmiş ülkeler ile rekabet edebildiği, adlarını duyurduğu, en önemli bilim kuruluşlarında ders verebildiği tek bilim dalı arkeolojidir. Dünya kültür tarihine yaptığı katkı bu yana, ülkemizin dış tanıtımı açısından büyük olanaklara sahip Türk arkeolojisi, ivedi olarak önlem alınmıyorsa giderek bu niteliğini kaybetmek üzeredir. Bu nedenle Türk arkeolojisini tehdit eden bazı tehlikeleri, yanlış uygulamaları, ve bunların olası çözümlerini kısaca belirtmeği görev bildik.

1- Tahribat

Bu sempozyuma kadar yapılan hemen her toplantıda, ister kazı-araştırma sempozyumu olsun, ister kaçakçılık ya da tahribat ile ilgili toplantılar olsun, her yerde ülkemizin geçmişinin nasıl silindiğini bu toprakların hemen hiç bilmediğimiz geçmişini simgeleyen höyüklerin, düz yerleşmelerin, ören yerlerinin, tümülüslerin nasıl yok olup gittiğini, bazı bölgelerimizin artık dünya kültür tarihinden bir daha yerine konamayacak şekilde silindiğini, konuştuğumuz her an bir yerleşmenin mekanize olarak yok olduğunu anlatıp durduk; örnekleri ile sergiledik. Bu tahribata yol açan nedenleri, bir çok kere yazdığımız için burada yinelemeyeceğiz; ancak kısa bir hatırlatma olarak bunu:

a) Yatırımcı kamu kuruluşları, özel kurum ve kuruluşlar, belediyeler tarafından yapılan mekanize olarak yapılan, bir eski yerleşmenin, bir bölgenin geçmişinin, ya da bazen bir eski kültürün tümü ile yok olmasına neden olan topyekun tahribat, ve

3. Kültür Bakanlığı Uygulamalarının Yol Açtığı Tahribat

Kültür Bakanlığının, iyi niyetle, halkın elinde bulunan eserleri müzelerle kazandırmak, tarlasında rastlantı sonucu ortaya çıkan bir eseri müzeye vermesi için koymuş olduğu ödül ve müzelerin bunları satın alması sistemi, tümü ile ters işlemeye başlamış, zaman zaman müzelerin başarısının aldıkları eser miktarı ile ölçülmesi, bazen teşvik edici olmak için büyük paralar verilmesi, halktan çok antikaçıların müzeleri pazar gibi görmesi sonucunu vermiş, gelen eserlerin menşei aranmadığından, aransa da bunların çıktığı yerlerde kurtarma kazısı yapma olanağı müzelerde olmadığından, bu sistem özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tam bir yağmasına yol açmıştır. Özellikle İstanbul, Ankara gibi büyük müzelerimize, bu yol ile çok fazla eser, bazen tek bir bölgeden toplu buluntu olarak gelmiş, bunları satın almak için verilen para, Kültür Bakanlığının bir kazıya ayrıldığı yıllık ödeneğin çok üstüne çıkmıştır. Oysa, bu tür yerlerden eser gelmeye başladığında, defineci, bir yerde ödüllendirilip, yeniden kazmak için teşvik edileceğine, aynı ödenek ile kazı yapılabilir, hem daha fazla eser ele geçer, hem bu eserler ile ilgili olan bilgi kazanılır, hem de defineci daha fazla tahrip etmek için teşvik edilmezdi. Bundan müzeler hiç eser almasın anlamı çıkmamalıdır; bu işe akılcı bir yaklaşım ile bakılmalı, gereği, kültür tarihinden sorumlu bir devlet kuruluşunun davranışı içinde uygulanmalıdır.

Bir değişik olgu da taşınmaz eski eserlerin onarımının mütahitlere verilmesidir. Bilimsel hiç bir denetim olmadan, ihale ile mütahitlere ören yeri, kale, cami gibi yapıların onarım işinin verilmesi, yalnızca bu yapıların "eski" olma niteliklerini yitirip, yepyeni, garip yapılar durumuna gelmesi sonucunu vermekle kalmamış, bir çok kere bu yapıların içi ya da çevresindeki arkeolojik dolgu da, metreküp hesabı ile yok edilmiştir. Bu olayın çok daha vahim boyutlara varan uygulaması Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından sürdürülmektedir. Üniversite ve enstitülerce yapılan bilimsel kazılara akıl almaz sıklıkta bir denetim uygulanırken, bir tarihi yapıyı temele kadar söküp yeniden kurma işinin mütahitlere, hem de bilimsel bir denetim olmadan bırakılması akıl alacak iş değildir.

4. Bilimsel Kazıların Sınırlanması ve Bürokrasiye Boğulması

Yerli ya da yabancı bir bilim heyetinin kazı yapabilmesi için Bakanlar Kurulu karan gereklidir ve Bakanlar Kuruluna da bu öneri ancak Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından götürülür. Bu, bir kaç istisna dışında, ülkemizdeki bilimsel arkeolojik çalışmaları dondurmuş, izin alma güçlüğü, iznin bir politik makamın onayına bağlı olması, ne zaman ve ne şekilde sonuçlanacağını önceden kestirilmemesi, bilim heyetlerinin yeni bir kazıya başlamasında caydırıcı etki yapmıştır. Bunun yanı sıra kazı ekip üyelerinin çok önceden, izin çıkmazdan aylarca önce bildirilmesi zorunluluğu, proje hazırlanmasını, parasal olanakların sağlanmasını güçleştirmekte, çoğu kez de, ekibe yeni bir isim eklenemediği için ekip kazı sırasında eksik kalmaktadır. Sanıyorum başka hiç bir meslek dalında, çok

daha stratejik önemi olan dallarda bile, bilimsel çalışmalara bu denli sıkı bir denetim uygulanmamıştır. Son yıllarda gelen genelgeler çalışmaları daha da sıkı bir denetim altına sokmuş, kazı heyetine konuk olarak listede adı bulunmayan bir bilim adamı geldiğinde, buna sevinilecek yerde üç gün içinde kazıdan kovma zorunluğu getirilmiştir. Bu, diğer sakıncalarının yanı sıra çok tatsız ve çirkin sonuç vermiştir.

Devletin gözünde bilimsel arkeolojik çalışma, arkeolojik kazı ile kâr amacı güden bir iş yeri arasında hiç bir ayırım yoktur. Parasal, güçlükler, dengesiz fasıllara bölünmüş parasal olanaklar ile çalışmaya çabalayan bilim heyetleri, çoğu kez bölgenin vergi rekortmeni ve sosyal Sigortaların en sadık müşterisi durumundadır. Aldığı ödeneğin sarfında, bilim heyetine güvenmeyen, yetki vermeyen devlet, bir kazma sapını alabilmesi için kazı başkanını kaymakam, mal müdürü karşısında ricacı durumuna düşürmüştür, bilim heyetinin tüm zamanı, arkeolojik kazı yerine devlet dairesi, Sosyal Sigorta Müdürlüğü ile vergi dairesine gitmiş; gelen ödeneğin yarısından çoğu da vergi, sigorta ve fon olaraktan elinden alınmış, kazı başkanlığı muhasebe müdürlüğünden farksız duruma gelmiştir.

Bilimsel arkeolojik çalışma yapan heyetler, Bakanlığın atadığı ve her türlü yetkiye sahip bir gözlemcinin denetiminde çalışma durumundadır. Bilimsel kazılara her türlü sıkı denetimi getireceksiniz, yerli veya yabancı bilim adamlarına potansiyel birer hırsız, kazı yerinde hata yapabilecek kişi olarak göreceksiniz, bilimsel kazı yapmak için Bakanlar kurulu kararı isteyeceksiniz, bir müzede çalışmak için bile merkezden izin gerektirecek bir uygulamaya gideceksiniz, ondan sonra sonra defineciler her türlü serbestliği tanıyacaksınız, gazetelerde boy boy "Defineciler Müjde" diye ilanlar çıkıp dururken ve, kimse bunlara engel olmazken, her köyde en az bir değil ki defineci, sayılmayacak kadar dedektör-hem de en yeni modellerinden, traktörlere takılan kepçe ile ülkeyi kazıp dururken, Kültür Bakanlığının en sıkı denetimi Üniversite ve bilim heyetlerinin kazılarına, araştırmalarına getirmesi nasıl açıklanır acaba? Acaba biz de define ruh-, satı alarak mı çalışsak bilimsel araştırma yerine? Bir höyük gözünüzün önünde kepçelerle gidiyor ve eliniz kolunuz bağlı olarak, seyir ediyorsunuz., burada değil kurtarma kazısı, belgeleme yapması bile bir üniversite hocasının, Bakanlığın iznine, rastlantılara ve uzun bir bürokratik işlem dizisine bağlı.

Kültür Bakanlığı ile bilim heyetleri arasındaki ilişki, vergi dairesi ile vergi mükellefleri arasındaki ilişkiye benzemeye başlamıştır. Vergi veren mükellefin en küçük hatasında vergi memurları başına biner, eğer kayıtlı değil beyanname vermemişseniz arayıp soran yoktur. İzinle kazı yapan bilim adamları, heyetler ile uğraşmak için tüm olanaklarını harcayan Bakanlık, acaba, zaten sınırlı olan gücünü definecilere, mütahitlere, karayolları, DSİ ye yönelse daha yararlı olmaz mı?

Biz en kötü bir bilimsel kazının bile grayderin kepçesinden daha iyi olduğu kanısındayız.

Bunun sonucunda ülkemizde, müzelerin çok sınırlı kurtarma kazıları dışında, Bakanlar Kurulu karar ile yapılan teşkilatlı arkeolojik kazıların sayısı 70 kadar, buna ufak tefek diğer çalışmaları da eklerseniz 200'ü ancak bulmakta. Acaba bu ülkede, bir yılda, izinli kaç tane define kazısı yapılıyor? Bazen, tek bir müzenin bölgesinde bir yılda yapılan define kazılarının sayısı tüm ülkedeki bilimsel kazı sayısı aşmakta.

Bu gün Türkiye, hiç değilse tarihöncesi dönemlerin arkeolojisi açısından dünyanın en az araştırılmış yerlerinden biri durumuna düşmüştür. Trakya'nın geçmişini Balkan komşularımızda, Ege'yi Yunanistan'da, Güneydoğu Anadolu'yu Suriye ve Irak'da, Doğu Anadolu'yu ise İran ve Kafkaslarda yapılmış olan kazılara dayanarak, "her halde bizde de şu şekilde bir gelişme olmuştur" diyerek tanımlamaya çalışıyoruz. Karadeniz bölgemizin komşusu olmadığı için burası hakkında hiç bir şey söyleyemiyoruz. Ülkemizin geçmişi ile ilgili bilimsel çalışmaları bu şekilde sınırlamaya acaba hakkımız var mı? Dünya kültür tarihi içindeki yerimizi bu şekilde mi sergileyeceğiz?

Kültür Bakanlığı tümü ile içine dönük bir kuruluş haline gelmiştir. Bütün bilim dallarında olduğu gibi arkeolojide de dünyaya hakim olan bir takım eğilimler, yaklaşımlar, değişen ilgi alanları vardır. Acaba Bakanlık bunları ne ölçüde izliyor? Her yıllık toplantıda öğünerek ülkemizde 100 kazı var diyen Bakanlık yetkilileri dünyada bir yılda kaç kazı yapıldığını, arkeolojinin ilgi alanlarının nerelere kaydığını izliyor mu acaba? Bizim hesaplarımıza göre yılda dünyadaki kazı sayısı 10 binin üzerindedir. Türkiye'nin bir vilayeti kadar olan ülkelerde bile ülkemizden daha fazla kazı vardır, daha geçen hafta yapılan bir uluslararası bilimsel toplantıda Balkanlı meslektaşlarımız ile bilimsel bir konuyu tartışırken aldığımız yanıt şu oldu: "siz bu konuyu ülkenizdeki tek bir kazıya dayanarak savunuyorsunuz, Balkanların üç katı ülkenizde bu dönemi veren tek bir kazı var. biz ise bu konuyu 300 kazıya dayanarak savunuyoruz, burada söyleyecek tek bir sözümüz bile yoktu.

Geçen yıl, buna benzer bir toplantıda Almanya'da bir yılda yapılan kazı sayısının 600'ün üzerinde olduğunu ileri sürdüğümde, bir Bakanlık yetkilisi "oralarda kazacak önemli ne var ki diye", bir cümle sarf etti. Kültür tarihinde neyin önemli olup neyin olmadığı çok tartışılır, o ayrı bir konu da, tuhaf olan onlarınki önemsiz kazıp duruyorlar, belgeliyorlar da bizinkiler çok mu daha önemsiz ki barajların, yolların, fabrikaların, grayder kepçelerinin altına atıp duruyoruz? Eskiden olduğu gibi geçmişimiz tahrip olmadan toprak altında güvence içinde durup dursaydı, bu sorun o denli önemli olmazdı. İleride ortaya çıkartılır diyebilirdik. Ancak, tahribat öyle bir boyuta ulaşmıştır ki, bir yıl içinde saptadığımız yerleşmelerin yarısına ertesi yıl bulamıyorsunuz. Her geçen yıl da bu tahribatın boyutu, ivmesi artıyor.

5. Yurt Dışında Anadolu Arkeolojisine İlginin Azaltılması

Anadolu arkeolojisinin giderek hızla içine düştüğü bir tehlike içine kapanmaktadır; kısmen milliyetçi bir yaklaşım, kısmen bilgisizlik, kısmen dış rekabetten ürkmeye sonuca içe dönük bir arkeoloji oluşturmaya başladık. Bunun en açık kanıtı son yıllarda yurt dışında Türkiye arkeolojisine olan ilginin hızla azalmış olmasıdır. Burada kendi kendimizi, dünya kültür tarihinin beşiği biziz, herkes bizi merak etmek zorunda şeklinde aldatmadan, somut verilere bakmak gerekir: bunlarda dünyada bir yıl içinde yapılan yayınlarda bizim arkeolojimize ne denli yer ayrıldığı, bilimsel toplantılarda ne ölçüde temsil edildiği ve Anadolu arkeolojisi üzerine yapılan tezlerin sayısı ile ölçülür.

Acaba Kültür Bakanlığı bir yılda dünyada kaç tane arkeoloji dergisi çıkıyor, bunların kaçında Türkiye arkeolojisi ile ilgili makale var izliyor mu? Yılda, önemli-önemsiz 12 bin civarında arkeoloji ile ilgili süreli yayının çıkmakta; bunlarda Türkiye'ye yönelik yazı sayısı Orta Afrikadaki bir ülke ile ilgili olandan daha az. Kaç tane uluslararası sempozyum, kongre düzenleniyor acaba bir yılda? Bunların kaçında, Türkiye arkeolojisi ne denli ele alınıyor? Suriye'ye, Ürdün'e, İsrail'e Bulgaristan'a Yunanistan'a, hatta Pakistan ve Irak'a hatta İskandinavya ya da Sibiryaya arkeolojisine yönelik olanın kaçta kaç? Dışardaki kültür ateşeliklerimiz aracılığı ile Kültür Bakanlığı bu konu ile ilgili hiç bilgi topluyor mu? Sanmam, toplanmadı çoktan paniklemiş olması gerekirdi. Dünyada kaç ülkenin kaç üniversitesinde, geç dönemleri bilmem ama, bu gün Anadolu tarihöncesi ile ilgili eğitim veren kaç tane kürsü kaldı? kaç üniversitede Anadolu ile ilgili bir tez yapabilirsiniz? Ben dört tane sayabiliyorum Tel Aviv, Roma, Tübingen ve Heidelberg. daha geçen yıla kadar sayısı bunların 6 idi, Bryn Mawr ve Londra'da Anadolu tarihöncesi dersi veren hocalar emekli olunca bunlar da başka alanlara yöneldi. Acaba Kültür Bakanlığımız ülkemiz arkeolojisine yönelik bu ilgi eksikliğinin bilincinde mi? Acaba bu bizim içe kapanma kültür politikamızın bir parçası mı? Yoksa kendi kendimizle uğraşmaktan dünyaya bakmaya zamanımız mı kalmıyor. Giderek Anadolu kültür tarihini kimsenin bilmediği, merak etmediği gizemli bir duruma bilinçli olarak mı getiriyoruz? Bu denli yoğun tahribatın olduğu bir ülkede, buraları geçmişli olmayan, bilinmeyen bir toprak parçası haline getirmeye hakkımız var mı acaba?

6. Anadolu'da Kültür Varlıkları Dökümünün Olmaması ve Kurullar

Bu gün, ne bir resmi kuruluş, ne de bir bilim adamı Türkiye'de kaç höyük, kaç düz yerleşme, kaç tümülüs, ören yeri, kale, anıt olduğunu söyleyebilir. Yalnızca 3 bin kadar höyük ve düz yerleşme resmen tescil edilmiş, başka bir deyiş ile varlığı devlet tarafından kabul edilmiş durumdadır. Bu sayının gerçeği ne denli yansıttığı, değil diğer ülkelerdeki tescil edilmiş höyük/düz yerleşme sayısı ile karşılaştırınca, yalnızca bizim Trakya bölgesinde üstün körü araştırmamızda 3 binden fazla yer belgelemiş olmamız ile bile belli olmaktadır. Ülkemizde sistemli bir döküm ol-

madiği için ne bir planlama yapabiliyoruz, ne nelerin tahrip olduğunu biliyoruz, ne de neleri koruyacağımızı. Bir baraj gölü oluşturulurken tescilli her hangi bir höyüğün ya da anıtın o bölgede olmaması içimizi rahatlatıyor mu acaba; evet kağıt üzerinde hiç bir şey yok olmuyor ama gerçekte?

Tescil işleri kültür Bakanlığına bağlı olarak çalışan Bölge Kurullarına verilmiş durumda. Kurullarda daha çok mimarlar hakim, tek bir arkeolog, o da çoğu kez bölgenin dışından gelebiliyor, yer almakta. Bunlar bir yerin höyük olup olmadığına höyükse önemine karar verme durumunda. Burada olay karışıyor. Aynı kişiler sivil yapılar, anıtlar için de karar verme durumundalar. Aynı insanlar nasıl olur da bu iki ayrı konu üzerinde karar verebilir? Bir yapının sivil mimarlık tarihi için önemli olup olmadığını anlamak ayrı bir olay, arazide üzerinde gözle görülür yapının olmadığı, b.. tepenin tümülüs mü, höyük mü, doğal tepe mi olduğuna karar vermek ayrı. nasıl ki ben bir evin değerini bilemezsem, bir mimarlık tarihçisi, sanat tarihçisi de arazide bir höyüğü tanıyamaz. Burada iyi niyet de yararlı olamıyor, öyle örnekler sıralanabilir ki, kurul üyeleri, tüm iyi niyeti ile dünya literatürüne geçmiş bir höyüğe, kazı yapılmış bir höyüğe geliyor, ve oranın bir tarladan farksız olduğunu belirtiyor. Arazide hele bir düz yerleşmeyi, tahribata en açık kalıntı türü olan düz yerleşmeyi tanımak, bir deneyim işi; maalesef bir çok müzecemizde de olmayan bir deneyim. Baraj gölü altında kalacak bir bölgeye, yerel müze burada hiç bir kalıntı yoktur diye rapor veriyor, daha sonra, tesadüfen o bölgede düzey araştırmasına giren bir ekip yüzlerce yer, höyük, ören, düz yerleşme bulup çıkıyor.

Kültür Bakanlığında, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü olarak tek bir yetkiye, arşive bağlı sistemin, politik amaçlar ile ikiye bölünmesi felaketi daha da büyütülmüştür. Bir rapor yolluyorsunuz Bakanlığa, daha sonra o bölgede planlama yapan ekibin bu rapordan haberi yok, sorunca her halde diğer Genel Müdürlükte kalmıştır yanıtı geliyor.

8. *Spekülatif Yanlış Çözümler*

Bir çok meslektaşımızla birlikte bu felaketleri dile getirdikçe vermek istediğimiz mesaj tümü ile yanlış anlaşılabilir, çözüm olarak yurt dışından eser getirme çabası çıktı karşımıza. Kültür Bakanlığı antikacılık mı yapmaya yoksa kültür mirasımızı korumaya mı yönelik bir çalışma yapacağına karar vermeli. Daha Osmanlı İmparatorluğu zamanında yurt dışında gitmiş ya da daha sonraları kaçırılmış münferit bir kaç eseri geri getirmek için yoğun bir çaba, ve milyarlarca para akıtılırken, ülkemizde koruma değerendirme, bilimsel çalışma için para yok denmesi ne denli gerçekçi bir davranış? Kaçak giden eseri para verip müzeyede geri getirmek, "iyi siz kaçırın, ben bunu en astronomik fiat ile geri alırım" diye teşvik etmek değil mi? Eğer haklı isek, elimizde belgeleri var ise, bu para ödenmeden geri alınır. Ama devletin bir koleksiyoncu gibi açık attırmaya girip, kendi eserini tekrar satın alması, ögünülecek bir durum olmasa gerek, hele işin çözümü hiç değil.

Ayrıca yurt dışındaki eserleri isterken, bunda haklı durumumuzu da yitirmememiz gerekir. Siz ülke içindeki her şeyi yıkıma açın, İstanbul'da Bizans başkentindeki anıtları, surları bile yıkın, ondan sonra Bizans eserlerimizi geri verin deyince ne denli haklı duruma geliyoruz acaba. Ya da, zamanında padişah fermanı ile hibe edilmiş, kireç ocağında eritmek üzere iken, toplanıp Berlin'e giden Bergama Zeus Sunağını geri isterken, demezler mi ki "peki siz bu kadar buna değer veriyorsanız Bergama kentinin bugünkü durumu ne? kentin en büyük anıtlarından Kızıl Avlu'nun yanına garaj, tümülüslerin yanına lojman yapan belediyeye, önce siz elinizdekine değer verdiğinizi gösterin" demezler mi? Bergama aşağı kentinin ortasına son zamanlarda askeri birliği oturtmadık mı? her halde önce elimizdekine değer verdiğimizizi kanıtlayıp, ondan sonra dışardakini istemeye gitmek gerekmez mi?. Bergama sunağını geri isterim diye bir baskı gurubu oluşturan belediye, bir çok başka ülkede, örneğin Bulgaristan'da, Suriye'de olduğu gibi, o kentin geçmişini aydınlatmaya, ortaya çıkartmaya çalışan kazı ekibine hangi kolaylığı gösterdi? Bu gün bir çok müze, kazı yeri belediyeler ile su ve elektrik parası ödeyebilmek için çırpınıırken, belediyeler ören yeri giriş parasından pay için Danıştaya başvururken, bunun tam tersinin olması daha doğru değil miydi? O kentin geçmişini ortaya çıkartanlara belediyelerin katkı yapması? Düşman gibi göreceğine, teşekkür edip, bizim kentimizin eskiliğini ortaya çıkartıyorsunuz demesi?

Yoksa bizim geçmişimize değer vermemiz için mutlaka önce dışarıya mı kaçırılması gerekli? Yurt dışından tek bir eseri getirebilmek için sarf edilecek milyarlar var ise, bunun bir kısmı içeride kalanları kurtarmaya, korumaya, ortaya çıkartmaya harcanamaz mı?

Eğer ülkemizi uygarlıkların beşiği olarak kabul ediyorsak, bunun öğünmek kadar bazı sorumlulukları da beraberinde getirdiğini anlamamız, kabul etmemiz, spekülatif gösteriler ile hiç bir şeyi çözemeyeceğimizi anlamamız gerekir.

Bazı Önerenler

Yukarıdaki felaket tablosu ile bunun nedenlerini, örneklerini çoğaltabiliriz; sanıyorum tüm meslektaşlarımız da buna bir çok çarpıcı örnek ekleyebilir. Burada bazı, kısa ve uzun vadeli çözümlere değinmek, her halde felaket tablosu çizmekten daha yararlı olacaktır. Bu çözümlerin mutlak ve her sorunu çözümleneceği gibi bir savımız da olmadan.

1- Sorunlu ve Yetkili Arazi Teşkilatı Kurulması

Müzeci müzesi ile uğraşmak durumundadır. Bir müzeci, hem müze-de, çalışmak, hem müzenin bulunduğu kentteki anıtları, yapıları denetlemek, hem de müzenin bulunduğu ili, dağı ile, ovası ile belgelemek, korumak durumundadır. Hem de, her araziye çıkışı için ayrı onay alarak, araç ve benzin bularak. Bu, baştan davayı kaybetmeyi.kabul etmektir.

Bir çok ülkede, Müze örgütünden ayrı bir arazi teşkilatı vardır; bunlar araziyi taramak, açık alanlardaki höyük, ören, tümülüs vb. sürekli olarak denetlemek ile yükümlüdür. Bu gün herkesin gözü önündeki bir höyük, eğer tescilli değil ise, yok olsa, bunun hiç bir sorumlusu yoktur, müzecinin müdahale yetkisi de yoktur. Hiç kimse "bu höyük dünya yayınlarında geçiyor, nasıl oldu da tahribine ses çıkartmadınız" diyemez. Bunun örneklerini de her gün yaşamaktayız. Sorumluluğu ve yetkisi olan ve karayolları, MTA, gibi sürekli arazide kalabilen, hareketli bir teşkilat kurulmadıktan sonra, kültür mirasımızı koruma olasılığı da yoktur. Bazı ülkelerde, örneğin İsrail'de bu teşkilata anında müdahale, ve tutuklama yetkisi de verilmiştir; Yunanistan, Almanya gibi ülkelerde, o bölge içinde kazı yapılması, kazı ekibi bulmak olmak, bunları denetlemek yetkisi de arazi teşkilatındadır. Başka bir deyiş ile arazi teşkilatı kendi bölgesinin tüm sorumluluğunu üstlenmiştir.

2. Bölge Kurullarının Yeniden Düzenlenmesi

Kurulların oluşumu, çalışması ve kararları sürekli olarak tartışılmakta, ve bunların bir çözüm getirmekten öte, bazen daha da zarar verici olduğu, hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Kurulun bir toplantıda birinci derece önemli diye karar verdiği bir ören yeri ya da höyük ya da yapı, başka bir toplantıda eski eserlikten çıkartılmakta, ya da derecesi düşürülmektedir. Bu tümü ile şaibeye açık bir uygulamadır. Binlerce yıllık bir eser, nasıl olur da bir toplantıda önemini yitirebilir? Bir Bizans sarayı, ya da Osmanlı çeşmesi, ya da bir höyük nasıl olur da birden önem yitirir? Bunun birinci mi yoksa üçüncü derece mi önemi nasıl ölçülür? Önemsizdir, yıkılabilir kararı bir Osmanlı hamamına, ya da Bizans suruna nasıl verilebilir?

Kurulların mutlaka yetkilerinin yeniden düzenlenmesi, yerel müzenin mutlaka temsil edilmesi, arazideki kalıntılar, arkeolojik yerler ile sivil mimarlık örnekleri, kent dokuları için ayrı uzmanlardan oluşan ayrı kurulların kurulması gerekir.

3. Proje Aşamasında Müdahale

Ülkemizdeki en kapsamlı tahribat yatırımcı devlet kuruluşları tarafından yapılmaktadır. Buna yukarıda da daha, başka yazılarımızda da ayrıntılı olarak değindik. Türkiye gibi hızla gelişmekte, kalkınmakta olan, bir çok barajın, sulama kanalının, yolun, fabrikanın, turistik tesisin yapıldığı, hızlı bir yapılaşmanın olduğu, ham madde elde etmek için toprağın sürekli olarak aktarıldığı, kentlerin büyüdüğü bir ülkede, kültür mirasının, korunabilmesi için mutlaka planlı hareket edilmesi gerekir. Bir ülkeyi, geçmişi ile açık hava müzesi gibi donduramayacağımız gibi, her şeyi de yok etme hakkına sahip olmadığımızı kabul etmemiz gerekir. Ülkemizde, kalkınma ile kültür mirasının korunmasının, birbirine karşıt olduğu imajı yaratılmıştır. Oysa bunların birbirini tamamlaması, bütünleşmesi gerekir; bir çok ülkede de bu yapılmıştır. Evet, geçmişi olan her ülkede bazı so-

runlar vardır, ancak o sorunların günümüzde geldiği boyut ile bizim yaklaşımımız arasında da çok fark vardır.

Ülkemizde sistemli kurtarma projesi yalnızca Keban, Karakaya ve Atatürk baraj göl alanlarında gerçekleştirilmiştir; yalnızca ülkemizin değil dünya kültür tarihine de ışık tutan çok önemli sonuçlar elde edilmiş, Elazığ, Malatya Urfa ve Adıyaman en zengin müzelerimiz arasına girmiştir. Ne var ki bu projeler bile çok geç başlamış, parasızlıktan, bürokrasiden engellenmiş projelerdir. Örneğin Keban baraj gölündeki arkeolojik çalışmalar, baraj gövdesinin yapımından sonra başlamış, su altında kalacağı bilinen 65 yerleşmeden ancak 19'unda, ancak sınırlı bir çalışına yapılmıştır; para değil zaman yetmediği ve ekip bulunamadığı için. Karakaya ve Atatürk baraj göl alanlarındaki kurtarma çalışmaları ise bir az daha önce, baraj yapımı ile başlamış, ancak bu kez parasızlık, bürokrasi, izinlerin geç çıkması, ekip bulunamaması 600 yerleşmeden ancak 21'inde, Keban göl alanındakinden de sınırlı bir kurtarma operasyonu yapılabilmektedir. Bırakın ülkemizde yapılan, yapımı süren diğer yüzlerce barajı, bu kurtardık dediğimiz üç baraj göl alanında, devletin tüm bu iş için ayırdığı ödenek, barajın temel atma törenindeki kumanya parasının bile altında kalmıştır

Bir çok ülkede olduğu uygulanan ve çok olumsuz sonuç veren, arkeologların daha proje aşamasında katılımı sistemine, bizim de artık gitmemiz gerekir. En ufak bir kalıntı olduğunda yatırımı durdurmak için değil, gerekenin korunması, gerekenin bilimsel olarak belgelenmesi, kurtarılması için; ve bu işin maliyetinin de yatırımı yapan kuruluş tarafından karşılanması yolu ile. Arkeolojik kazı çalışmaları, bu tür yatırımlar için sözü edilmeyecek kadar küçük girdilerdir. Arkeologların yavaş çalıştığı, projelerin gerçekleşmesini engelleyeceği görüşü ise parasal olanaklara bağlı bir olaydır. Keban kurtarma kazılarında bir Türk ekibi 70 işçi ile yılda 6 ay çalışacak olanağa sahip iken, bu, Karakaya baraj alanında 20 işçi ile 30 güne inmiş ise, nasıl hızla çalışılabilir?

Bugün pek çok ülkede, örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde, bir karayolu güzergahının projesi arkeologlara da verilmekte, bu güzergah arkeologlar tarafından da incelenmekte, ileri kuşaklara zorunlu olarak bırakılması gerekli bir yerleşme yoksa, buralardaki eser ve bilginin kurtarılması da yol ile birlikte planlanmaktadır. İskandinav ülkelerinde arkeologların oluru olmadan herhangi bir yatırımı gerçekleştirmek olası değildir artık. Bizde kamu kuruluşları, engel çıkartırlar diye projelerini Kültür Bakanlığından ellerinden geldiğince saklama eğilimindedirler buna karşılık, Kültür bakanlığı bilim heyetleri ile uğraşacağına gücünü bu tür işlere yöneltse her halde daha iyi olur.

4. Bilimsel Kazıların Düzenlenmesi

Bir ülkenin bilimsel faaliyeti, hangi alanda olursa olsun, politik bir makamın kararına bırakılamaz. Bu kabul edilebilir bir durum değildir.

Hele bunun bilimsellik derecesinin bir bakanlık uzmanı tarafından sıkı denetim altına alınması. Bilim heyetine inanılıyorsa izin verilir, inanılmıyorsa izin verilmez ve tersi kanıtlanıncaya kadar da inanılır. Bu yerli-yabancı tüm bilim kuruluşları için geçerli olmalıdır.

Denetimi ise, denetleyemeyen bir temsilci ile değil, o ekibin diğer faaliyetlerinin başka yollar ile izlenmesi ile gerçekleşmelidir. Her halde bilimsellik derecesini, yayın ve diğer yollar ile değerlendirmek mümkündür. Ayrıca eğer bir bilim heyetinin bağlı olduğu kuruluş, her hangi bir şekilde eski eser alış-verişine karışmış ise, yalnızca ülkemizden değil, her hangi bir ülkeden kaçak yollar ile eser almış ise, burada kazı izni bir basıkı aracı olarak kullanılabilir.

Kültür Bakanlığı gücünü yurt dışında kim nedir, hangi enstitü bilimseldir, hangisi değildir, bunu saptamaya yöneltse, herkese aynı göz ile bakacağına? Bunun dışında, ülkemize gelecek gerçek bilim heyetlerinden her halde zarardan çok yararımız olacaktır. Böylelikle, ülkemizde çalışmak isteyen, dünyanın en iyi ekiplerine, "hayır elimizde sizi denetleyecek yeterince eleman yok, çalışma izni vermeyiz" demenin ayıbından kurtuluruz.

Bakanlık kurtarılmasını istediği, ya da öncelik vereceği yerleri saptayabilir; bunlara destek verebilir, diğer yerlerde çalışmak isteyenlere de engel olmamak koşulu ile. Bu yöntem, örneğin Suriye'de başarı ile yıllardır uygulanmaktadır. Suriye özellikle baraj göl alanlarına yeni ekip çekebilmek için çaba göstermekte, ve bir çok kere de, ülkemizdeki bürokrasiden kaçan ekipleri buralara çekebilmektedir. Türkiye'de baraj göl alanındaki bir yeri kurtarmak isteyen ve bunun için ekibini toplayıp gelen bir bilim heyeti, aylarca yanıt beklerken, ve bizdeki bir yetkili "nasıl belettik onları kapımızda diye öğünürken". Suriye hükümeti özel olarak bunları Tabqa baraj alanına çağırılmış, her türlü kolaylığı göstermiştir. Bunda kimin kazançlı, kimin zararlı çıktığını bilmem tartışmaya gerek var mı? Ülkemiz topraklarındaki bir önemli höyüğü suların altına bıraktığımız için öğünelim, Suriye'yi zavallılar, yabancılara muhtaç oldu diye küçümsiyelim mi?

Ülkemizde yeni bir proje başlatmak isteyen, ve çoğu kez konusunun en iyisi olan ekiplere, "kusura bakmayın, elimizde sizi denetleyecek yeterince Bakanlık uzmanı-temsilci yok, izin veremeyiz demedik mi, Yeni izin vermemenin gerekçeleri arasına müze depolarında yer yok yanıtı girmedi mi? Bunda acaba, kültür mirasına sahip çıkmaya çalışan bir ülke adına utanılacak bir şey yok mu- Bakanlık, Türk bilim heyetlerine bile, "o kemik parçasını, o çanak parçasını kazıda toplamama hakkına sahipsin, toplayıp bakıp atabilirsin, ama incelemek için üniversiteye götürüremessin" demedi mi? 29 yıldır bu ülkenin çeşitli yerlerinde çalışan bir arkeolog olarak, bir müze deposuna, potansiyel bir hırsız olarak bakılmadan, kendi kazımızdan çıkarıp, elimizle müzeye teslim ettiğimiz, etütlük taş, kemik

parçalarının bulunduğu-eserlerin değil depoya bile başımızda bir denetçi bulunmadan girebildik mi? güvenilir kişi olduğumuzu devlete bir türlü kanıtlayamazken, başka ülkelerde depo anahtarlarının elime teslim edilmesinden, gece yarısı bile depoya girebilmekten şaşkınlığa uğradık. Niye? Niye müzelerimizi eski eser hapisanesine çevirdik bilim kuruluşu yerine?

5. Dünyadaki Gelişmeleri İzlemek ve Bir Arkeoloji Politikası Oluşturmak

Bugün Türk arkeolojisinin alt yapısı, sınırlarımızın dışına bilimsel ilgisini yönlendirecek, ve hatta araştırma yapacak düzeydedir. Zengin deneyimi ile Türk arkeolojisi birçok 3. dünya ülkesine öncülük edecek, yol gösterecek düzeydedir. Bu aynı zamanda Türk arkeolojisinin düzeyini daha da yükseltecek, ve diğer ülkelere rakip olmasını sağlayacaktır.

Dünyada yeni yeni oluşumlar ortaya çıkmakta, arkeoloji anlayışı kadar yaklaşım, sorun ve ilgi alanları da değişmektedir. Son iki-üç yıl öncesine kadar Yakın Doğu arkeolojisinin ilgi odağı Suriye-Irak, Ürdün, Körfez ülkeleri ile İsrail'e yönelik iken, bu ilgi odağı giderek hızlı bir şekilde Doğu Avrupa ve Kafkaslara kaymıştır. Ekiplerin çoğu üzerimizden atlayıp oralarda gittiler bile. Bakanlık bunun bilincinde mi çok merak ederim. Sovyetlerde dağılmaya başlayan ve özellikle Türkçe konuşan, bize daha yakın olan ülkeleri de artık hemen hemen kaptırmış durumdayız. Almanya'ya gidin, hemen hemen her üniversite, enstitü, bu ülkelere, adını bile duymadığımız küçük kent müzelerindeki asistanlara verdikleri burslar ile getirttikleri asistanlar ile dolup taşıyor ve Batı ülkeleri oralarda enstitü kurma hazırlığı içinde. Biz niye içimize kapanıp, kaldık? Niye yalnızca bu ülkeler ile olan ilişkimizi şövenist yaklaşım ile Türk tarihi araştırması ile sınırladık? Bu ülkeler acaba bunu mu istiyorlardı, yoksa ülkelerinin tüm geçmişinin araştırılmasını mı? Şövenist bir yaklaşım yerine, Batı ülkeleriyle rekabet edebilecek şekilde, buralarda öncülük yapamaz mıydık? Bunu gerçekleştirecek, o bölgenin binlerce kazı ile temsil edilen kültür tarihini, hiç değilse merak edecek kadar, proje hazırlayacak kadar bilen ekipler hazırlayamaz mıydık? Böyle bir hareket ülkemiz arkeolojisine yeni bir itici güç getirmez miydi?

Kaçakçılığın, dünya kültür mirasının tahribatın önlenmesinde acaba başı çeken ülke olamaz mıydık? Doğu bloğu bu olgu ile ilk kez karşılaşılıyor. İnsan hakları, çevreyi koruma bildirgesi gibi, kültür mirasının korunması için bir bildirge hazırlanamaz mıydı? Bunun UNESCO, ICROM gibi bürokratik düzeyden farklı, gerçekçi bir tabana oturanının başını Türkiye çekemez miydi? Ortak bir cephe kurulması, bazı kuralların konması için acaba ülkemiz diğer üçüncü dünya ülkeleri ile "nereden gelirse gelsin, menşei bilinmeyen eserleri alan enstitülere hiç bir şekilde ülkemizde çalışma, araştırma izni vermeyeceğiz. Eğer bir arkeolog menşei bilinmeyen bir eseri yayınında kullanırsa, ona bu ülkede izin vermeyece-

ğiz" şeklinde bir karar aldırılmaz mıydı? Ama bunu yaparken de kendi içinde, ve kendimize de dürüst olarak. Bir ortak arkeoloji, kültür mirası politikası oluşturmak için bilgi ve deneyimimizi açamaz mıydık?

Bunu yapmak için Kültür Bakanlığı'nın, kendi içinde uğraşacağına, içe dönük çalışacağına, ülkenin kültür tarihini rastlantılara bırakacak yerde bir politika saptaması daha doğru olmaz mıydı?